

Din Dilinin Mahiyeti ve Kavramsal Uzlaşı Sorunu

Suat CEBECİ, Prof. Dr.

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Atıf/©–Cebeci, S. (2004). Din dilinin mahiyeti ve kavramsal uzlaşı sorunu. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2 (5), 7-21.

Özet– Din dilinin gerek oluşumu, gerekse mantık bağlamlarına ve fonksiyonlarına dair farklı özellikleri, onu günlük dilden bir ölçüde ayırmakla beraber din dilinin günlük dille doğrudan ilişkili olması da kaçınılmazdır. Zira günlük dilin hem “bizi anlatma” hem de “bize anlatma” şeklindeki fonksiyonu din dili içinde geçerlidir. Bununla birlikte iletilen dini mesajı kavratma ve kastedilen anlam konusunda ikna etme bakımından din dilinin kendine özgü işlevi ve ikna etme yöntemi göz ardı edilemez. Günlük dilin ve buna paralel olarak din dilinin gelişme sürecinde değişmez dini anlamların doğru intikalinin ve sürekliliğinin temini sorunu, din dilinin kavramları üzerinde belli uzlaşmaları zorunlu kılmaktadır. Din dilinin mahiyetinin, fonksiyonlarının ve ikna yönteminin irdelendiği makalede bu dili kullanma güçlüklerine işaret edilerek bazı örneklerden hareketle dini kavramlar üzerinde uzlaşmanın gerekliliğine dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler– Din Dili, Dinî Kavram, Dinî Anlatım, Dinî İletişim.

Dinî değerler, anlayış ve kavrayışlar belli bir dil düzeni içinde aktarılıp paylaşılır. “Din dili” diye ifade edilerek günlük dilden kısmî farklılığı vurgulanan bu dil düzeninin kendine has özellikleri vardır. Her dilin semboller sistemi içinde özel fonksiyonlarla kavramlaşan ifadeler din dilinde daha bir öneme sahiptir. Dinî değerlerin aktarılıp aslı hüviyeti ile sürekliliğinin sağ-

lanması ihtiyacı kavramlar üzerinde genel bir uzlaşmayı zorunlu kılmaktadır. İnsanlar arasında doğru ve etkin dinî iletişimlerin kurulabilmesi, dinî değerleri ifade etme yeterliğine sahip bir dil üzerindeki mutabakat ve uzlaşmalara bağlıdır. Zira dinî değerleri ifadelendirmede, dinî kavramların içerik ve bağlantıları hususunda yaşanan anlaşmazlıklar, temel meselelerde bile farklı dinî anlayış ve kavrayışların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu bakımdan günümüzde karşılaşılan bazı hususlarda olduğu gibi bağlamı zayıf veya farklı bağlamlarda kullanılabilen kavramlar konusunda doğru ve müşterek bir yolun bulunması gerekir.

Din Dilinin Mahiyeti

Dil, temel bir iletişim aracı olarak aynı dili kullanan insanların ortak anlaşma zeminini oluşturur. Diğer bir deyişle insanlar içinde bulundukları toplumun iletişim aracı olan özel bir dil dünyasında yaşarlar. Bir kültür içinde ortak dil kullanan insanlar anlamları aynı kelime veya kelime grupları ile sembolleştirip kolektif hafızada kodlarlar. Gerçek dünya diğer bir deyişle nesnel gerçeklik tabii olarak onların dil kodları ve dil yapıları ile anlam kazanır. Bir bakıma nesnel gerçeklik orada öylece var olan değil, bizim algılayıp ifade ettiğimiz şeydir. Neyi algılamış ve ifade etmişsek ancak onun gerçekliğine ulaşmışızdır. Algılayıp ifade etmediğimiz şey bizim için anlamsızdır. Bir dil sisteminin doğası göz önüne alınmadan, bir bilgi biçiminin kazanımı ya da kullanımı konusunda hiçbir bilim dalı kendisinin verimli yolda olduğunu düşünemez (Chomsky, 2002). Bu konuda elbette farklı görüşler de ileri sürülmektedir. Ancak biz burada gerçek algılamasının mahiyeti, bilgi kazanım ve kullanım keyfiyeti konularını tartışacak değiliz. Gerçeklik ve bilginin dil yönünden algılanma ve ifadelendirme boyutundan hareketle dilin özellikle de din dilinin mahiyetine yönelmek istiyoruz.

Gerçekliğin izharı ancak dil sembolleri ile mümkün olabildiğine göre bu bağlamda gerçeklik algılamasının kendisi doğrudan doğruya bir kodlama sürecidir ve kodlama müşterek olmadığında paylaşacağımız bir şey yok demektir. Bir toplumun üyelerince kabul edilen dildeki bütün kuralların, kavramların, sembollerin ve tanımlamaların oluşturduğu müşterekliklerin tamamı üzerinde uzlaşılan ve paylaşılan buluşma noktalarıdır. Böylece dilde kullanılan semboller ve onlarla yapılan kodlamalar, bir kültürün veya alt kültürün üyelerinin paylaştığı bir anlamlandırma sistemi olarak karşımıza

çıkarak. Bu sistem, dildeki sembollerin hangi bağlamlarda, nasıl kullanılacaklarını ve daha karmaşık iletiler oluşturmak için nasıl bir araya getirilebileceklerini belirleyen kurallardan, yani uzlaşmalardan oluşur (Fiske, 1996). Zaten sosyal hayatımızın ve hayat içindeki ilişki ve iletişimimizin tamamı uzlaşmalar üzerine kuruludur. Dindeki soyut anlamlara ilişkin sembollerin kesinlikten uzak oluşuna rağmen din dili de tabii olarak dinî anlamların ifadelendirilmesindeki uzlaşmaları içermek durumundadır.

Toplumlar müşterek bir iletişim aracı olarak kullandıkları dil ile bir anlaşma alanı oluştururken aslında evreni ve olayları nasıl algıladıklarını belirlemektedirler (Gökçe, 2001). Bu müşterek algılama ve ifadelendirme yönü ile dil bir toplumun dünya görüşünü, düşünce yapısını ve hayat tarzını yansıtır. Bir başka açıdan bakıldığında da dilin anlamlandırma gücünün yanında fikir ve anlayışlara şekil veren yönlendirme gücünün de olduğu görülmektedir. Dilin bu ikinci yönü, yani fikirlere şekil veren etkisi üzerinde duranlar, içinde yaşadığımız dünyanın, toplumun dil alışkanlıkları üzerine inşa edildiğini savunmaktadırlar (Palmer, 2001). Bu görüşe göre insanlar dil aracılığı ile kimlik kazanmakta ve bireyin dil gelişimini, onun toplumun bir parçası hâline gelme süreci olarak görülmektedir. Dil yoluyla kimlik kazanımı tezi, gelişimin açıkça gözlemlendiği çocukluk ve gençlik dönemlerinin yardımıyla açıklanmaktadır (Zimmermann, 2001).

Dilin duygu ve düşüncelerimizi hem ifade etme hem de onları şekillendirme yönündeki bu iki fonksiyonuna bakıldığında görülen o ki, sosyal olgu olarak dil bir yandan *bizi anlatmakta* bir yandan da *bize anlatmaktadır*. Ancak birey açısından dil, yalnızca kendisi ile ilgili bu çift yönlü yaşantıların sistematik bir ifadesi değildir. Dil, aynı zamanda, bireyle çevresi arasında bir yorum süzgeci, yani kontrol görevi de yapar.¹ Böylece, çevremizdekileri belli bir şekilde algılamamızı yönlendirir ve dünyaya bakışımızın çerçevesini çizer. Biz hep bu çerçeve ile sınırlı kalacağımıza göre ilâhî mesajı algılama, yorumlama ve ifadelendirmede de aynı sınırlamaya bağlıyız demektir. Bu durumda din dili, *müminlerin dinî anlayışlarını yöneten, dinî tutum ve kanaatlerini ortaya koyan bir yapı* olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısı ile din dilini nasıl şekillendiriyor ve sembollerini hangi bağlamlarda kullanıyorsak o yönde ve o şekilde inanıyor ve dinî tasavvurlar oluşturuyoruz demektir.

¹ Dilin kimlik oluşturma ve kimliği ifade etmedeki rolü konusunda geniş bilgi için bkz. Bilgin, 1999.

Bu noktada belki öne çıkan husus, din dilini dinî bağlamı olmayan sosyal dilden ayırıştıran yöndür. Genel dil yapısı içinde var olan anlamlandırma ve yönlendirme özelliği, din dilinde dinî tecrübelerin kazanılmasının bir vasıtası olarak ağırlık kazanır. Böylece din dilinin hem kaynaklandığı hem de bizi götürdüğü buluşma zemini tecrübe edilince dinî anlayış ve davranışlar yerleşir, bu konuda problematik karakter arz eden soyut dinî kavramların netlikten uzak oluşu unutulur (Ferre, 1987). Böylece yaşanan tecrübeler, sembollerde doğrudan bir ilişki ve nesnelleştirme aranmaksızın insanda belli dinî kanaatler oluşturur. “Önemli olan, tecrübenin istisnâî bir özellik arz eden ve onu öteki seküler tecrübeden ayıran dinî bir bağlamda vuku bulmuş olmasıdır.” (Koç, 1995:193).

Aslında din hakkında konuşmanın bir dinî tecrübe ile bağlantısının bulunmaması düşünülemez. Paylaşılan bir dil, aynı zamanda üzerine inşa edildiği tecrübelerin içselleştirilmiş olduğunu da yansıtır. Ağızdan çıkan sözün içselleştirici gücünün, kutsallıkla bir şekilde bağlantılı olduğu, hemen her dinde söylenen sözün dinî yaşantıların ayrılmaz bir parçası olduğu savunulur (Ong, 1999). Bu durum, din dilinin tecrübe zeminine dayandığına ve kanaatlere dair dinî söylemin tecrübe edildikçe varlığını sürdüreceğine işaret etmektedir.

İnsan edindiği tecrübelerle bir kanaat oluşturduktan sonra *doğru, yanlış, güzel, çirkin, hak, sorumluluk, Tanrı, ahiret* vb. konularda konuşurken kendi kabullerini, kanaatlerini ve kendini ikna eden şeyleri dile getirmiş olur. Bu bakımdan din dili sosyal, antropolojik ve bilimsel bir dil olmaktan çok inanç bağlamında rol oynayan, nihaî mukadderatımıza ilişkin kanaatlerimizi ifade eden bir kanaat dilidir (Koç, 1995). Ancak dinî kanaatler kişisel bir his ve heyecan olmaktan öte kanaati oluşturan şeyin mahiyetine dair genel kavrayışın bir neticesi olarak ortaya çıkar. Sosyal yapı içinde genel kavrayıştan ve yaşanan kültürel ortamdan bağımsız bireysel bir dinî kanaat ve dinî tasavvurdan söz etmek güçtür. Ayrıca dinî kanaatler gerçekliğin sadece bir yönüne değil, bütününe dair tasavvurlara dayanır. Bu bakımdan din dili onu kullananın kişiliğini aşan daha derin ve kolektif köklere sahiptir.

Farklı kültüre ve farklı dil karakterine sahip her toplum tabîî olarak nesnel çerçeveyi kendi dil ve kültürünün sunduğu kavramlar doğrultusunda algılayacaktır. Çünkü bir dili kullananın kavramsal kodunu diğer bir deyişle semboller sistemini belirleyen şey, onun içinde bulunduğu toplumsal ilişki türüdür

(Gökçe, 2001). Bu ilişkiler değişken karaktere sahip olduğundan sosyal dili olduğu kadar din dilini de etkilemekte ve zaman içinde farklılaştırmaktadır.

Hâlbuki din dilinin sosyal dil gibi yaşantılardan etkilenmesinden çok daha fazla davranışları etkileyici özelliğe sahip olması gerekir. Çünkü sosyal dilin mantıksal doğrulamasının değişkenliğine karşın dinin mantıksal doğrulamaları evrensel ve zamanlar üstü niteliğe sahiptir. Bu niteliğin sabit bir dil çerçevesinde korunması ve din dili ile sosyal dil arasındaki bu temel ayrımın gözetilmesi gerekir. Din dili ile sosyal dil arasında her zaman var olan bu farklılığın yok sayılması ya da göz ardı edilmesi zamanla aynı toplum içindeki dinî anlayış farklılıklarının derinleşmesine sebep olmaktadır.

Bununla birlikte din dili kaçınılmaz olarak gerek yapı bakımında gerekse birçok kelime ve ifadelerde sosyal dille önemli ölçüde müştereklik içindedir. Bu müştereklik, her iki alanın zamanla birbirine girmesine, birbirinin fonksiyonunu üstlenmesine ya da değiştirmesine yol açabilmektedir. Hatta *kader mahkumu* ifadesinde olduğu gibi sosyal dilde kullanılan bazı dinî kavramlar asıl anlamlarına zıt dinî kanaatler oluşturma işlevi görmektedirler. Hâlbuki din dilinin mantıksal doğrulaması kadar onun anlam derinliği de sosyal dilin kendi kültürel seyri içinde gelişen ölçülerine her zaman uymayabiliyor. Dolayısıyla toplumda pek fark edilmeyen fakat uzun vadede ciddi sonuçları olan bir zihinsel karışıklık ortaya çıkmaktadır. Bu zihinsel karışıklığı önleyebilmek için dinin kendi öğreti mantığı üzerinde sabit ve kısmen fakat özenle geliştirilebilir bir kavramsal çerçeveye ihtiyaç vardır.

Din Dilinin Mantıkî Statüsü ve İkna Yönü

Din dilinin kanaate dayalı bir dil olduğu ifade edilmişti. Din dilinin kanaate dayalı olması, onun mantıkî tutarlılık ölçülerinden uzak olması anlamına gelmez. Dinî söylem, kabulleri ve kanaatleri ortaya koyarken aynı zamanda o kanaatlere ulaşmayı sağlayan ikna edici delillere de atıfta bulunur. Kendi mantıkî dayanakları üzerinde kanaat oluşturmak ve o dayanaklar izin vermediği sürece kanaatini değiştirmeme refleksi din dilinin özelliklerindendir. Vahiydeki Tanrı dilini mevcut din dilinden bir ölçüde ayırmak (Ellul,1998) gerekirse de aynı özelliğin orada da aynen mevcut olduğunu pekâlâ söyleyebiliriz. Kur'an dilinin bilimsel ya da felsefî dilden farklı olarak atıfta bulunduğu konudan uzaklaşmamıza izin vermediği yolumdaki kabul (Koç, 2001) bu noktada tamamen haklı bir tespiti ifade

eder. Zira din dili, onun kendi tutarlılığı içindeki mantıkî dayanaklarından ayrı düşünülemez. Belki din dilinin mantıkî doğrulamasının bilimsel dilin deneysel doğrulamaları ile örtüşmediğini belirtmek gerekir. Aslında din dilinin mantıkî doğrulaması, deneysel ölçülere ve kanıtlara ihtiyaç duymaksızın akıl yürütme, analogi, determine çıkarmalar gibi zihinsel ikna yöntemleri ile yetinir. Zira din dilinin mantıkî doğrulaması, bilimsel söylemin görevinden farklı bir işin gerçekleşmesine yöneliktir.

“Bilimsel yargılar anlamlarını nesnelere ya da olgulara başvurmakla kazanır; teolojik yargılar bütünüyle “Tanrı merkezli hayat”ın içinde iş görür. Onların fonksiyonlarını, gerçek değerlerini veya tasavvur değerlerini bu Tanrı merkezli hayata göre inceleyerek gerçek kullanılışlarını keşfederiz.” (Ferre, 1999: 162)

Şüphesiz tek ve sonsuz kudret sahibi Allah’a inanmanın deneysel ikna yolu dışında başka pozitif yönleri de vardır. Şöyle ki, güncel hayatta derinden hissedilen ihtiyaçların karşılanmasında Allah’ın sonsuz kudretini ve iyiliğini keşfeden müminin gözünde Allah’a inanmada bir yanlışlık ve akıl dışılık yoktur. Bu durum, dinî ifadelerin insana kendini güvende hissetmesini sağlayan bir dünya sunmasının farklı bir ikna edici dayanağıdır (Ferre, 1999). Bu bakımdan dinî söylemin ölümsüzlük ve ölümden sonraki hayat hakkındaki anlatımları deneye ve analitik düşünceye dayanmadığı için mantıkî tutarlılığı olmayan boş şeyler olarak kabul edilemez. Bu söylemin kendi içinde fark edilebilir mutlak bir mantıkî tutarlılığı mevcuttur.

Din dili öncelikle çıkışla varış (mebde ve mead) arasından var oluşun çerçevesini çizer ve insanı bu çerçeve içinde umut ve endişeyle (havf ve reca), hayranlık ve güvenle kuşatır; insanın tutum ve davranışlarını iman, ihlâs, takva, şükür, tövbe, af, birr, infak vb. kavramlarla şekillendirir. Bu tür ifadeler hem ikna edici niteliğe hem de var oluşa, vahye ve ilhama bağlıdır (Leon, 1952). Unutulmamalıdır ki, psikolojik bir varlık olan insan için var oluşla ilgili dinî söylemin dayandığı vahiy ve ilham, bilimsel yöntem ve çabalarla üretilen teorilerden daha ikna edici bir temele sahiptir.

Mantıkta bir önermenin geçerliliği ile doğruluğu arasında bir ayırım yapılır. Geçerlilik yukarıda da işaret edildiği gibi algılamalara bağlı olarak dile getirilen önermenin kurallara uygun olup olmadığı ile ilgili bir tutarlılık sorunudur. Doğruluk ise, aksini de mümkün kılan göreceli bir durumdur. Aynı ayırım din dilindeki hakikat iddiaları için de pekâlâ yapılabilir. Din dilinin kanaate dayalı yönü, dinî önermenin doğruluk ni-

telîği ile ilgili görünse de doğruluğun göreceli oluşu sebebiyle doğru önerme dinî iletişimde tutarlı önerme kadar ikna edici değildir.

Tutarlı ifadedeki hüküm gerçekte yanlış olsa bile tutarlılık onun doğru kabul edilmesini anlamlı kılar.² İşte kanaat oluşturmada etkin olan, dinî ifadenin doğruluğundan çok bu anlamlılık / tutarlılık yönüdür. Bazı dinî konularda farklı görüş ve mezheplerin mevcut olması ve bu farklılıkların kabul görmesi tutarlılığın her hâlükârda benimsendiğini, bu bağlamda doğrunun tek olmadığını gösterir. Doğrudaki bu görecelilik herkes için belli ölçüde geçerli olduğuna göre din dilinin ikna edicilik yönünde onun mantıkî doğruluk niteliğinden çok mantıkî tutarlılık niteliği öne çıkmaktadır.

Dinî bir ifadenin tutarlılığının olmasını sağlayan şey, o ifadenin ve tamlayıcılarının kastedileni tam olarak anlamamıza imkân vermesidir. Örneğin “Harama bakanlar ahirette gözleri kör olarak haşrolacaklardır.” diyen bir mümin suç-ceza denkleminde kendine göre bir mantıksal doğrulama yapmış olabilir. Ama bu ifade kastedileni tam olarak anlamamıza imkân veren tamlayanlarla uyumlu olmadığı için tutarsızdır. Zira kullanılan ifadeyle anlatılmak istenen, harama isteyerek bakmanın yanlış olduğudur; yoksa her ne şekilde olursa olsun harama bakmış olanların ahirette ne duruma düşecekleri değildir. Oysa kullanılan ifade bu ikinci durumu yani harama bakanların ahirette ne duruma düşeceklerini öne çıkarıp bu yargı üzerinde bir mantıkî doğrulama yapmaktadır. Böylece bu ifade, tövbe, bağış, Allah’ın rahmeti, peygamberin şefaati gibi tamlayanlarla da uyumlu bir tutarlılığı gözetmemiş olmaktadır. Yani harama bakan kişi tövbe edip bağışlanırsa ya da başka amelleri ve inançtaki samimiyeti sebebiyle Allah’ın rahmetine, Peygamber’in şefaatine nail olursa ahirette cezalandırılmayabilir. Görüldüğü üzere söz konusu ifadedeki bu tutarsızlık yönü onun doğruluk yönünün önüne geçmekte ve ikna edici olma özelliğini ortadan kaldırmaktadır. Bu ifadeye muhatap olan bazı kimselerin korku refleksi ile harama bakmaktan kaçınır olmaları ifadenin yalın anlamına ikna olduklarını göstermez.

Din Dilinin Fonksiyonları

Din dilinin sözü edilen bu kendine özgü ikna edicilik özelliği ile insanlar arasındaki dinî amaçlı iletişimlerde iki temel amaca yöneldiği kabul edilir.

² İfade-anlam ilişkisi konusunda geniş bilgi için bkz. Condon, 1995.

Bunların ilki, dinî yönden bağlanma ve dinî tutuma yönelme bilincini uyandırmak, ikincisi de dinî eyleme dair taahhüt ve kararlılığa neden olacak kavrayışı sağlamaktır. Birbirini takip eden iki basamak şeklindeki bu görev, insanı doğrudan dinî eyleme sevk etmeyi değil ondan önce insanın öğrenme, anlama, kavrama, ikna olma ve tutum alma melekelerini esas alır. Doğrudan eyleme sevk etme görevi, iletişim işlevi yapan din diline yüklenemez. Çünkü eylemde bulunmak önce ikna olma, bağlanma ve kararlılık; sonra da ortam ve şartlara bağlı bir kişisel tercih ve irade sorunudur.³

Din dilinin bu iki görevi ifa edebilmesine imkân veren niteliği, insanı sadece verilen mesajı anlama noktasında bırakmayıp onu nihaî bağlanma düzeyine taşıyınca kadar gerekli ifade zenginliğine sahip olmasıdır. Dolayısıyla dinî iletişimde ulaşılmak istenen amaçların gerçekleşmesine dair tedbirlerin tamamının din dilinin yapısı içinde bulunması kaçınılmaz olmaktadır. Bir yetersizlikten bahsedilecekse bu tarihî süreç içindeki değişimlere bağlı olarak belli dönemlerdeki ve hâlihazırdaki dinî tecrübe yetersizliği ya da konuşanın kendi din dili birikimi konusundaki yetersizliğidir. Konuya toplumumuz açısından bakıldığında bugün dinî tecrübe yetersizliğinin birincil etken olması iddia edilemeyeceğine göre ikinci yetersizlik, yani din dili kullanım yetersizliği üzerinde durulması gerekmektedir.

Bu konuda önce din dilinin onu ayrıştıran amaca yönelik olarak icra ettiği fonksiyonlara ve bu fonksiyonları gerçekleştirmede takip edilen yola bakmalıyız. Ramsey'e göre bağlanma bilinci ve dinî eylem kararlılığı oluşturma şeklinde yukarıda sözü edilen iki aşamalı amaç, din dilinin kendine has tutarlılığı içinde üç farklı yolla gerçekleştirilir (Ramsey, 1957'den aktaran Ferre, 1999):

İlk olarak din dilinin biçimsel yapısı, kavranması ve inanılması istenen şeyin yok sayılması ve inkârı üzerine kurulur. Örneğin Allah'ın varlığı anlatılacaksa "Eğer var olmasaydı"⁴ diye başlanır ve ikna gerçekleşinceye kadar inkâr veya inkâr varsayımı devam eder. Bu tıpkı telefonu çevirdiği-

³ Kur'an-ı Kerim'in "Şüphesiz Allah adaleti, ihsanı, yakınlarla vermeyi emreder; kötülüğü, çirkinliği ve azgınlığı yasaklar. Anlayıp kavrayasınız (tutasınız) diye size öğüt veriyor." (16/ Ankebüt, 90) şeklindeki ifadesi bu bağlamda dikkat çekicidir. Ayette Allah'ın bir kısım emir ve yasakları bildirilerek bunlar üzerinde düşünülüp kavranması öğütlenmektedir.

⁴ 21/ Enbiya, 22 : "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı yer gök fesada giderdi." 67/ Mülk, 30 : "De ki, kaynaklarınız kurumuş olsa ne dersiniz, size kim akarsu verecektir?"

mizde jeton düşünceye kadar konuşulacak birinin var olmadığını kabul etmek gibidir. Bu bakımdan din dili muhatabı yakalayınca ve onun zihninde etkin bir iz bırakınca kadar mesajın ulaşmadığı varsayımını canlı tutacak anlatım niteliğine sahip olmak durumundadır. Yani temel özellik *jeton düşünceye kadar çevirmeye devam etmektir*.

İkinci olarak din dili Allah'ın birliği, kudreti, kıyamet, ahiret gibi kavramları ve kavranması güç dinî yargıları muhatabın zihni berraklaşınca kadar ona yaklaştırmaya-teşebbüs eder. İslâmî açıdan sadece bildirmeden ve hatırlatmadan ibaret olan *tebliğ* eylemi dışındaki bağlanma bilinci ve eylem kararlılığı oluşturmaya yönelik dinî anlatımlar ikna edici ve pekiştirici argümanları içermek durumundadır. Bu durum kişinin bakış yönünde olmayan görüntüyü ona net bir şekilde aksettirinceye kadar aynanın çevrilmesi işidir.

Üçüncü olarak da din dili günlük sosyal dilin sembollerinden ve modellerinden bağımsız davranmayıp onlarla uyumlu bir söylemi esas alır. Dinî söylem, din dili mantığı açısından uygun olmayan nitelendirici ekleri salt günlük dilin modellerine uygun olması sebebiyle kullanır. Örneğin Allah'ın sıfatları ile ilgili *hikmet sahibi, merhametli, büyük* vb. kelimelere *sonsuz, çok, en* niteleyicileri eklenerek *sonsuz hikmet sahibi, çok merhametli, en büyük* denir. İlk bakışta bu niteleyici ekler niteledikleri kelimelerin doğal anlamlarını değiştirir ve âdeta o anlamları inkâr eder. Çünkü Allah'ın sıfatları *en, çok* gibi nitelemelere bağlandığında bu ifadelerle kurulan dinî iletişimler, muhatabı beşerî ölçülerle Allah tasavvuru oluşturmaya sevk edebilir. Ya da "Allah en büyüktür."⁵ denildiğinde bu ifadenin Allah'a denk gelebilecek başka büyüklüklerin varlığını ve Allah'ı onlarla kıyaslamayı var saydığı söylenebilir. Bu noktada kullanılan din dilinin mantıkî tutarlılığından çok belli bir amaca yönelik fonksiyonu öne çıkmaktadır.

Bilindiği üzere Allah'ı başka varlıklarla kıyaslamak itikadî bakımdan mümkün olmadığı gibi Allah'ın sıfatlarını niteleyicilerle kullanmak da mantıken uygun değildir. Böyle olmakla birlikte din dilinin bu kullanımının açıklana-

⁵ 29/ Ankebût, 45 : "Allah'ı anmak en büyüktür" Kur'an'da Allah ile bağlantılı olarak kullanılan "en büyük" ifadesi budur. Bu da (ve le zikrullahi ekber) Allah'ın zatına veya bir sıfatına ait büyüklüğü değil, kulun Allah ile ilgili bir fiilinin (anmak) büyüklüğünü ifade etmektedir. Türkçe din dilinde "en" eklentisini kullanmaksızın "Allah büyüktür." deriz. Ancak Arapça'da -tekbirlerde ve ezanda- "Allahu Kebir" değil de "Allah en büyüktür." anlamına gelen "Allahu Ekber" ifadesi kullanılmaktadır.

bilir çok önemli bir yönü vardır: Şüphesiz bu niteleyicilerin görevi, eklen-
dikleri kavramlara deneysel bir değer kazandırmak değil, insanda dinî duy-
gu uyandırmak için onun zihnini belli bir yöne sevk etmek ve o yöndeki
kavrayışı pekiştirmektir (Ferre, 1999). Eğer niteleyiciler bu görevi (fonksi-
yonu) ifa etmeyip yukarıda işaret edildiği gibi bir varsayımı güçlü bir şekil-
de barındırıyor ve zihinlerde bu varsayımın güçlenmesine hizmet ediyorsa
o takdirde kullanılan dinî ifadenin mantıkî tutarlılığına dikkat etmek gere-
kir. Yani din dilinin belli ve açık bir amaca yönelik fonksiyonunun bulun-
madığı durumlarda kullanılan dinî ifadenin mantıkî tutarlılığının bulunma-
sı kaçınılmaz bir gereklilik olmaktadır.

Din Dilinin Kullanımında Karşılaşılan Bazı Güçlükler

Din dilinin kullanımındaki güçlüklerin irdelenmesi, bu konudaki sorunla-
rın ortaya çıkarılıp çözümler geliştirilmesi başlı başına bir çalışma konusu
olacak kadar geniştir. Konuyu dağıtmamak için ayrıntılara girilmeksizin yu-
karıdaki tespitler çerçevesinde din dilinin kullanım güçlüklerine dair belli
noktalara işaret etmekle yetinilecektir.

Din dili bütünüyle bir kavramlar dili olmasa da belli temel hususlarda
bir kavramsal çerçeveye ihtiyaç duyduğu açıktır. Bir kavramsal çerçeve-
nin mevcudiyeti ile birlikte din dilini sosyal dilden tamamen ayrı dü-
şünmek de mümkün değildir. Din sosyal hayatla iç içe yaşanan bir olgu
olduğu için din dilinin sosyal dille müştereklikler içinde olması kaçınıl-
mazdır. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi din dilinin sosyal dille
olan farklı anlamlardaki müşterek ifade ve kelimeleri birçok durumlarda
dinî iletişim problemlerine yol açmaktadır.

Örneğin *korku* sözcüğü sosyal dilde acı çekme ve zarar görme endişesinin
üst düzeyde zihinsel ve sinirsel hassasiyetini ifade eder. Şüphesiz bu kav-
ram aynı anlamda cehennemden, azaptan korkma şeklinde dinde de kulla-
nılmaktadır.⁶ Burada bir sorun yoktur. Fakat Allah söz konusu olunca bil-
dik korku kavramının anlamı değişip derin bir saygı ve sevgi ile karışık
O'ndan uzak düşme ve O'nun katında itibar kaybetme endişesine dönüş-
cektir. Çünkü Allah korkulacak, korku objesi olarak kavranacak bir varlık
değildir. Bu ayrıntıya dikkat edilmediği takdirde günlük dile yerleşen "Al-

⁶ Ateşten korkmak: 2/ Bakara, 24; fitneden korkmak: 8/ Enfal, 25.

lah'tan korkmaz", özellikle çocukları terbiye maksadıyla kullanılan "Allah çarpar.", "Allah taş yapar.", "Allah cehennemine atar." ifadeleri, zihinlerde gerçek dışı bir zalim, gaddar Allah tasavvuru oluşturabilecektir.⁷

Dinî hatiplerin çoğunlukla korkmak diye tercüme ettikleri Kur'an'daki Allah bağlantılı *ittika* (ittekillah) ve *haşyet* (min haşyetillah) kavramları bildiğimiz sosyal dildeki korku kavramı ile eşdeğer anlamda değildir. Kur'an dilinin mantığı bu kavramları Allah'a saygı, sevgi ve bağlılık üzerindeki hassasiyet ifadesi olarak seçmiştir. Nitekim aynı kökten gelen dinî değerlere bağlılık konusunda hassasiyet anlamındaki *takva* (22/ Hac, 32) kavramı bu farklılığa işaret etmektedir. Buna benzer bir çok kavramın din dilinin kendi tabii fonksiyonu dışında günlük dildeki anlamlarla kullanılması dinî anlayışta önemli sapmalara sebep olmaktadır.

Sosyal dilde ve din dilinde farklı anlamlarda kullanılan ve ciddi mahzurları bulunan bir ifade de *kul olmak* ifadesidir. "Her birimiz Allah'ın kuluyuz." dediğimizde Allah'a bağlı olduğumuzu, O'nun her emrine uymak zorunda bulunduğumuzu anlatmış oluruz. Bunda bir sorun yoktur. Ancak bir sevdiğimize "Yoluna kul, köle olayım." dediğimizde veya Allah bağlantılı olmaksızın "Biz aciz ve naçiz kullar" ifadesini kullandığımızda farklı bir şey anlatmış oluruz. Allah'ın kulu olmanın doğruluğuna rağmen *kulluk* duygusu sosyal hayata yansıdığı anda iradesiz, kişiliksiz, kendi hakkındaki kararlara rahatlıkla boyun eğen kaderci bir dindar tipi ortaya çıkabilmektedir. Kulluk hissinin sosyal hayata yansıyan psikolojik ezikliği ve çaresizliği, Müslüman bireyin üretkenlik girişkenlik ve kendine güven duyguları üzerindeki olumsuz etkisi göz ardı edilemez. Günümüzdeki bunca bilimsel ve teknolojik gelişmelere rağmen İslâm toplumlarının geri kalmışlığının ve çaresizliğinin temelinde böyle bir psikolojinin payı olduğu inkâr edilemez.

Din dilinin kullanımında en önemli sorunlardan biri de din adına ve dini koyan irade adına yapılan konuşmalarda ortaya çıkmaktadır. "İslâm'da ...", "Kur'an'da...", "İslâma göre...", "Kur'an'a göre..." diye başlayan yargı sözleri beşerî söyleme tanrısal nitelik kazandırma anlamı taşımaktadır. Aslında metinler ayet de olsa hadis de olsa bunlar Allah ve Peygamber kaynağındaki nesnel mesajın büründürüldüğü beşerî dil kalıplarıdır. Büründürülen dil beşerî olduğu kadar aynı zamanda belli kültürün belli bir zaman içinde şe-

⁷ Bu konuda ve öğretim amaçlı dini iletişimlerde geniş bilgi için bkz. Cebeci, 2003.

killendirdiği sübjektif yapıdır. Kur'an'ın kendine has bir dil yapısına sahip olduğu gerçeğini saklı tutarak diyebiliriz ki, sonuçta dinî metinler de zihinsel ve kültürel farklılıklara, insanı mesaja yönlendirici diğer etkenlere daima açıktır. Bu yüzden insanlar aynı ayetten veya hadisten farklı anlamlar çıkarabilmektedirler. Bu durumda bir kimse farklı anlamalara müsait bir mesaj kurgusunu kendi anlayış biçimi ile nasıl "İslâm'a göre" diye niteleyebilir? Bu bir Mecelle kaidesini *İslâmî bir kural* diye nitelemek gibidir.

Mecelle kaidesi ayet ve hadise dayanılarak üretilmiş olsa bile sonuçta birinin ayet veya hadisten anladığı şeyin kendi dilince anlatımıdır ve o ifade tamamıyla beşerîdir. Bunun beşerî olması elbette değersiz olması anlamına gelmez. Ne kadar değerli ve geçerli olsa da buna İslâmî kural demek beşerî bir ifadeye tartışılmazlık niteliği katmaktadır. Beşerî bir ifadenin ilâhî kural anlamını içeriyor olması o ifadenin İslâmî ya da ilâhî diye nitelendirilmesine haklılık kazandırmaz. Onun yerine "Kur'an'da şöyle buyurulmuştur", "Peygamber şöyle buyurmuştur", "Mecelle'de şöyle bir kural vardır" şeklindeki ifadeler ve bu yöndeki kavramlar daha uzlaşılabilir görünmektedir. İslâm hukuku, İslâm felsefesi kavramları için de durum aynıdır.

"İslâm Ceza Hukuku", "İslâm'da Kadın", "İslâm'da Tesettür" başlıkları altında yer alan metinler okunduğunda beşerî mülâhazalar ve yorumlar içerdiği görülür. "Ben İslâm Hukuku derken Müslümanların oluşturduğu hukuku kastediyorum." açıklaması da sorunu çözmeye yetmiyor. Çünkü bir kavramın anlamı üzerinde mutabakat sağlanabilmesi için öncelikle onu kullananın ne kastettiğine değil insanların ondan ne anladığına bakılır.

Din dilinin kullanımında diğer önemli bir güçlük de dilin sentaks yönünde ortaya çıkmaktadır. Günlük dilde kullandığımız kelimeler bilinen, görülen, hissedilen varlıklarla ve diğer nesnel durumlarla ilgili sembollerdir. Beş duyu ile algılanmayan soyut şeylerle ilgili semboller de benzer şekilde çağrışım ve benzetmeler üzerine inşa edilir. Melek, şeytan, cin kelimelerinde olduğu gibi... Bu kelimelerin ifade ettiği şeyleri kendimizce bir şeylere benzeterek veya benzerlikleri çağrıştırmak kavranır. Allah yaratıklardan hiçbirine benzemediği için çağrışım ve benzetmeye müsait olmadığına göre O'nun hakkında nasıl konuşacağız?

Bu soru, cevabı basit gibi görünse de aslında dinî anlayış oluşturmadaki etkisi bakımından dikkatle üzerinde durulması gereken önemli bir sorudur. Cevabın basit olan yönü şudur: Elbette kaçınılmaz olarak bilinen

varlıklarla ilgili kendi sembollerimizi (kelimeleri) Allah hakkında da kullanacağız. Kur'an'da bile Allah hakkında *el*, *yüz*, *göz*, *bakmak*, *konusmak*, *kurulup oturmak*⁸ vb. beşerî niteliklere ait kelimeler yer almaktadır. Allah ile insan arasında bir benzerliğin mümkün olmamasına, İslâm âkidesinin böyle bir benzerliğe imkân vermemesine rağmen selef uleması bu teşbih dilinin kullanılmasında beis görmemiştir. Çünkü teşbihli ifadelerin yani insan niteliklerine dair sözcüklerin yer aldığı bir dili kullanmadan Allah hakkında konuşmanın mümkün olamayacağı kabul edilir (Koç, 1995). Hatta dinî iletişimde muhatapların kavrayış düzeylerine göre Allah'a bağlılığı geliştirmek maksadıyla teşbihler daha ileri boyutta da kullanılabilir. Örneğin Allah'ın mekândan münezze olmasına karşın küçük çocuklara O'nun yüceliğini anlatabilmek için "Allah göklerde" demek bir mahzur görülmemektedir.⁹

Ancak zihindeki Allah tasavvuru insanın imanının ve dinî kavrayışının temel ölçütüdür. Beşerî niteliklere büründürülmüş bir Allah tasavvuru, giderek her mahluku olduğu gibi Allah'ı da var edeni aramaya zihni sevk edebilecektir. Dolayısı ile beşerî niteliklere ve beşer zihnine uygun olay ve olgulara ait kelimelerle Allah hakkında konuşurken zihinlerde yanlış Allah tasavvuru oluşturmamayı güvence altına almak gibi bir güçlüğüümüzün olduğunu göz ardı edemeyiz.

Yine *İslâm âlemi*, *İslâm coğrafyası*, *İslâm tarihi* vb. ifadelerde yer alan *İslâm* kelimesi de aslî bağlamı dışında kullanılmakta ve zihinlerde pek fark edilmeyen bir anlam kaymasına yol açmaktadır. Aslında bu ifadelerle kast edilen *Müslüman âlemi*, *Müslüman coğrafyası* ve *Müslümanların tarih*idir. Hâlbuki *İslâm* kelimesi ile *Müslüman* kelimesinin taşıdığı anlamlar aynı değildir. Biri ilâhî menşeli bir hayat yolunu ifade ederken

⁸ Bu kelimelerle ilgili Kur'anda geçen ayetler şöyledir: *El*: "Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir" (48/ Fetih, 10). *Yüz*: "Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır" (2/ Bakara, 115); "Rabbinin yüzü baki kalacaktır" (55/ Rahman, 27). *Göz*: "(Ey Musa !) Benim gözün üzerinde yetiştirilmen için sana kendimden bir sevgi verdim" (20/ Tâhâ, 39); "Ona (Nuh'a) gözlerimizin önünde o gemiyi yap diye vahyettik." (23/ Müminun, 27). *Bakmak, konuşmak*: "Allah kıyamet günü onlarla (Allah'a verdikleri sözü değiştirenlerle) konuşmayacak ve onlara bakmayacak" (3/ Âl-i İmran, 77). *Kurulup oturma*: "Allah gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri altı günde yaratan sonra arşa kurulandı" (32/ Secde, 4); (25/ Furkan, 59).

⁹ Peygamberimiz bir cariyeye "Allah nerededir?" diye sormuş ve "Allah göklerde" cevabını aldıktan sonra "Bu mümindir." buyurmuştur (Müslim, Mesacid 33 / 537).

diğeri bu yolu benimsemiş kişiyi anlatmaktadır. Din dilimizde bu ayırma kendimiz dikkat etmezsek, başkalarının *İslâm bombası*, *İslâm terörü* gibi sözlerine itiraz etme hakkımız kalmaz.¹⁰

Sonuç olarak din dilinin oluşumu, mantık bağlamları ve fonksiyonlarına dair karakteristik özellikleri, onu günlük/sosyal dilden bir ölçüde ayırmamızı gerektirmektedir. Din dilinin ayırıcı özellikleri, bu dili özellikle anlam ve öğretim amaçlı kullananın farklı bir dil becerisine sahip olmasını gerektirmektedir. Dilin değerleri taşıyıcı yönü dikkate alındığında din dilinin güncelleşmesi sürecinde daima belli kavramlar üzerinde uzlaşma ihtiyacı olduğu açıktır. Değerleri ve kavrayışları doğru ifadelendirme yönünden bağlamı zayıf veya farklı bağlamlarda kullanılabilen kavramlar dinî alanda bir zihinsel dağınıklığa yol açabilmektedir.

Kaynakça

- Bigin, N. (1999). *Kolektif kimlik*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Cebeci, S. (2003). *Öğretme ve öğrenme süreçlerinde dinî iletişim*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Chomsky, N. (2002). *Dil ve sorumluluk* (Çev. Hüsnü Özasya). Ekin yayınları, y.y.
- Condon, J. C. (1995). *Kelimelerin büyüdü dünyası - Anlam, bilim ve iletişim* (Çev. M. Çiftkaya). İstanbul.
- Ellul, J. (1998). *Sözün düşüşü* (Çev. Hüsamettin Arslan). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Ferre, F. (1987). *Language, logic and God*. Chicago.
- Ferre, F. (1999). *Din dilinin anlamı* (Çev. Zeki Özcan). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Fiske, J. (1996). *İletişim çalışmalarına giriş* (Çev. Süleyman İrvan). Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- Gökçe, O. (2001). *İletişim bilimine giriş- İnsanlar arası ilişkileri sosyolojik bir analizi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Koç, T. (1995). *Din Dili*. Kayseri: Rey Yayıncılık.
- Koç, T. (2001). *Kur'an dili açısından söz-anlam ilişkisi. Kur'an ve Dil – Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu*, Erzurum.
- Leon, P. (1952). *An Axistentialist – proof of the existence of God- The Hibbert Journal*, 51
- Ong, W. J. (1999). *Sözlü ve yazılı kültür* (Çev. S. P. Banon). İstanbul: Metis Yayınları.
- Palmer, F. R. (2001). *Semantik-yeni bir anlambilim projesi* (Çev. Ramazan Ertürk). Ankara: Kitabiyat.
- Ramsey, I. T. (1957). *Religious Language*, Londres.
- Said, E. W. (2000). *Haberlerin ağında İslâm* (Çev. Alev Alatlı). İstanbul: Babil Yayınları.
- Zimmermann, H. D. (2001). *Yazınsal iletişim* (Çev. Fatih Tepebaşı). Konya: Çizgi Kitapevi.

¹⁰ Dil ve iletişim yoluyla İslam hakkındaki kanaatlerin nasıl yönlendirildiği konusunda bkz. Said, 2000